

TÜRK KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI VE TARİHİ ÇEVRE BİLİNCİ ÜZERİNE*

On The Protection of Turkish Cultural Heritage and The Consciousness of Historical Environment

Yüksel SAYAN*

Türkler millet olarak pek az toplumun sahip olabileceği köklü bir tarih ve kültürel mirasın varisleridir. Üç kıta üzerinde hakimiyet kurmuş olan bu millet, egemen olduğu topraklarda silinmesi mümkün olmayan çok derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, ondan ayrılan ülkelerde söz konusu hakimiyetin sona ermesiyle, onların bıraktığı izleri tümüyle yok etmeye çalışanlar olmuş, ancak böyle girişimler de o izleri tümüyle silememiştir. Balkanlar bunun belki en güzel örneklerinden birini sergilemekte, Osmanlı Devleti'nin o topraklardaki kültür mirası, her şeye rağmen varlığını korumaktadır. Ancak, çok geniş bir coğrafya üzerinde yer alan Türk mimarlık anıtları, şimdiye kadar çeşitli sebeplerle sürekli yıkılma ve yok olmaya maruz kalmıştır. Taşınmaz kültür varlığı (buna somut olmayan kültür varlıklarını da dahil edebiliriz) kavramının bütün toplumlarda benimsendiği ve korumacılığın artık tartışma konusu olmaktan çıktığı¹ günümüzde de, Türk sanat ve mimari eserlerinin tahribatı bütün acımasızlığıyla sürmektedir. Bunun da en dramatik örneklerine, son yıllarda Balkanlar'da, Afganistan'da ve Irak'taki savaşlarda tanık olduk.

Günümüzde tarihi kentlerimizin hızla yok edilerek çehre değiştirmesi, bu kentlerde modernleşme olarak algılanmaktadır. Geleneksel dokunun dar sokaklarını geniş cadde ve sokaklar haline getirmek, eski yapıların yerine büyük, rantı yüksek, modern iş hanları inşa etmek; bütün bunları yaparken de eskiyi ortadan kaldırmak adeta vazgeçilmez gibi görülmektedir. Böylece kültür kimliğimizin önemli unsurları olan tarihi kentlerimizin eski geleneksel dokusu bozulmakta, anıt yapılarımız ya tümüyle yıkılarak yok edilmekte, ya da fiziki çevrelerinden soyutlanarak yeni yapılarla kuşatılmaktadır. Ne var ki, aslında yok ettiğimiz ve yıktığımız şey yalnızca eski binalarımız, tarihi çevrelerimiz değil kültür kimliğimizdir. Son elli yıl içinde Anadolu'da ve dünyanın başka yerlerinde birçok kentimizin çehresi bilinçsizce değiştirilmiş ve bu kentler tarihi kimliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Ne yazık ki, telafisi mümkün olmayan bu uygulamalara halen son verilebilmiş de değildir. Buna karşılık çağdaşlaşma ve modernleşmede örnek aldığımız Batı, kendi kültürünü koruma konusunda son derece titiz davranmakta ve tarihi çevrelere sahip kentlerini çok büyük özenle korumaktadır. Bugün Roma, Paris, Stokholm, Amsterdam gibi tarihi kentlerde korumacılığın güzel örnekleri görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, eskiyi yok etmek modernleşmenin gereği olamaz. Aksine sağlıklı ilerleme ve çağdaşlaşma, geçmiş ortadan kaldırmakla değil, geleceği onun sağlam temelleri üzerine kurmakla mümkündür. O halde tarihi çevreleri yok etmek, modernleşmenin ölçüsü değil; tarihi çevre bilincinin o toplumda henüz yerleşmediğinin işaretçisidir.

Tarihi çevre bilinci toplumun her kesimine iyice benimsetilip yerleştirilmedikçe, yasalar, kurullar ve yetişmiş uzmanlar da kültürel mirasın korunmasında yeterli ve etkin olmayacak ve/veya olamayacaklardır. Nitekim bugün birçok ülkede bu durum yaşanmaktadır. Örneğin Türkiye'de korumanın ilkeleri yasalarla belirlenmiştir. Kararlar ilgili kişilerin oluşturduğu kurullar tarafından verilmektedir. Üstelik koruma konusunda yeterince uzman da mevcuttur. Ancak tarihi çevrelerin tahribine yine de engel

* Bu makale, 18-23 Temmuz 2003 tarihinde Bakü (Azerbaycan)'da düzenlenen "International Symposium on Environment and Its Education" başlıklı Sempozyumda bildiri olarak sunulmuş ve yeniden gözden geçirilmiştir.

*Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir – TÜRKİYE, E- Posta: yuksel.sayan@ege.edu.tr

¹ Z. Ahunbay, **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyonu**, İstanbul 2004, s. 8-36.

olunamamaktadır. O halde eksik olan nedir? Buna pek çok sebep sayabiliriz. Fakat, bugünkü tahribatın ana nedeni tarihi çevre bilincinin eksikliğine dayanmaktadır.

Halihazırda korunmakta olan tarihi anıt yapıların koruma biçimleri de tartışılabilir. Zira tarihi anıtlar korunurken genellikle düzenleme çalışmaları esnasında, çevredeki küçük eski konutlar yıkılmakta, dar sokakların yerini geniş meydanlar, parklar veya caddeler almaktadır. Anıt yapıların daha iyi görünmelerini sağlamak amacıyla yapılan böyle çalışmalar aslında onları içinde bulunduğu kentin eski dokusundan soyutlamakta ve tarihi çevreler de kimliğini yitirmektedir. Böylece tarihi yapılar işlevlerinden de uzaklaştırılmakta ve adeta meydanları süsleyen birer heykele dönüştürülmektedir. Bu durum ilk bakışta olumlu gibi görünse bile yapının ruhuyla çelişmekte ve tahribini hızlandırmaktadır.² Nitekim kentlerde sit olarak tescil edilmiş, önemli birçok mimari anıtın bu şekilde dönüştürülerek atıl hale getirildiği sayısız örnek vardır.³ Dolayısıyla yapılması gereken, anıt yapıları boşaltıp atıl hale getirmek yerine, onları tarihi çevreleriyle birlikte koruyarak işlevlerine uygun biçimde donatmak olmalıdır. Bu aynı zamanda, kültür varlıklarını modern yaşamın bir parçası haline getirerek ayakta kalmalarına imkan verecek ve en etkin biçimde korunmalarını sağlayacaktır.

Eski kentlerin geleneksel dokularının korunmasında bir başka sorun, bu dokunun en önemli birimleri olan tarihi konutların korunmasıdır. Yakın geçmişte ancak varlıklı ailelerin oturabildiği konaklar bile günümüzde ilgi görmemekte ve yıkılmaktadır. Restorasyonun pahalı bir iş olması, malzeme güclüğü, işi yapabilecek usta ve sanatkarların artık bulunmayışı gibi etkenlere, aşılması güç bürokratik engeller ve prosedürler de eklenince, insanlar için kültür varlığı niteliğindeki bir mimari yapıyı restore etmek pek kolay olmamaktadır. Onun içindir ki böyle yapılar çoğu zaman sahiplerine bir yük gibi gelmekte ve insanlar ondan kurtulmanın adeta çarelerini aramaktadır. Bu da doğal olarak, başta eski konutlar olmak üzere kişilerin mülkiyetindeki kültür varlıklarının hızla ortadan kalkmalarına neden olmaktadır. Eğer o eserlerin gerçek değerleri sahiplerine kavratılabilir, korunması için özendirici tedbirler alınabilirse, tarihi çevrenin korunmasında önemli bir adım atılmış olacaktır. Buna çözüm olarak ilk başta tarihi çevre bilincini geniş halk kitlelerine anlatmak ve bilhassa ilgili kişilere sahibi olduğu kültür varlığının değerini benimsetmek gerekir. Daha sonra mülk sahipleri korumaya özendirilmeli, usta ve malzeme temininde devlet desteği sağlanmalıdır. Bunu yapabilmek sanıldığı kadar zor ve maliyetli değildir. Çünkü, tarihi yapılar genellikle o çevrede kolayca bulunabilen geleneksel malzemelerden yapılmışlardır. Onların bulunması ve inşa malzemesi olarak değerlendirilmesi, modern inşa malzemesine göre daha ekonomiktir. Diğer yandan yerel idareler de bu türden malzemeyi mülk sahipleri için ucuza temin edebilirler. Ayrıca, bu yapıları gerçek anlamda restore edebilecek yöresel usta ve sanatkarlar da yetiştirilerek onarım işlemleri daha rasyonel ve kolay hale getirilebilir. Böylece işsizliğin önemli boyut kazandığı ülkemizde yeni bir iş kolu da oluşturulabilir. Bunlar yapılırken elbette, gerekli yasal düzenlemelerle, bürokratik engellerin ve gereksiz işlemlerin de uygun bir biçim kazanması gerekmektedir.

Geçen yüzyılda ve özellikle sanayileşmenin önem kazandığı 1950'lerden sonra tarihi çevreler gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Yeterli bilincin olmayışı, yeni yapılaşmayı ön plana alırken korumayı arka plana itmiştir. Sözgelimi, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hem kent merkezlerinde, hem de kırsal kesimlerde önemli kültür varlığı niteliğindeki birçok tarihi yapı yol yapımına ya da çevre düzenlemesine kurban edilmiştir. Son elli yılın uygulamaları incelendiğinde, kaybettiğimiz kültür mirası için korkunç bir bilançoyla karşılaşmaktadır. Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da, şehrin merkezinden açılan ana yollar, Selçuklu Saray kalıntısının bir bölümünü de içine alan geniş bir yıkım ve tahribata neden olmuştur. Benzer uygulamalar İstanbul, Bursa, Edirne gibi diğer kentlerde de

² M. S. Genim, "Koruma Kültürü Üzerine", *Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras – TAÇ Vakfı'nın 25 Yılı* (Ed. H. Sezgin), İstanbul 2001, s.198.

³ A. Alkan, O.N. Dülgerler, H. Kulu, "Bir Türk İslam Şehri Olarak Konya", *The Conference on The Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities*, 22-26/4/1985, İstanbul 1987, s.239-240.

karşımıza çıkmaktadır. Yalnız şehirlerde değil kırsal alanlarda da bilinçsizlikten kaynaklanan uygulamalar görülmektedir. Kayseri-Aksaray arasında Selçuklular zamanında inşa edilen ve Anadolu'da en değerli kervansaraylardan biri olan Alay Han'ın durumu bunun en çarpıcı örneklerindedir. Son yıllarda Prof. Dr. Bekir Deniz'in söz konusu yapıda gerçekleştirdiği kazılarda Aksaray – Nevşehir arasındaki kara yolunun bu eserin avlusundan geçirildiği tespit edilmiştir.⁴ Geniş bir bozkırın ortasında, söz konusu yolun başka bir yerden geçmesi mümkünken böylesine değerli bir yapının avlusundan geçirilmiş olmasını, tarihi eser ve çevre bilincinin yokluğundan başka izah edebilmenin imkânı var mıdır? Bu tür uygulamalar geçen yüzyılda elbette yalnız Anadolu'da değil, Bütün Orta Asya'da, Kafkasya'da ve Balkanlar'da en acımasız şekliyle, hem de Türk kültür kimliğini yok etme çabasıyla yaşanmıştır.

Sonuçta, Türk kültür mirası dünyanın hemen her yerinde kötü uygulamalara maruz kalmıştır. Bundan sonra asıl sorun ise, mevcut kültür mirasının nasıl korunacağı üzerinde yoğunlaşmaktır. Her şeyden önce, mimarlık mirasının korunması, onların içinde bulunduğu tarihi dokuyu ifade eden tarihi çevrenin bir bütün halinde korunmasıyla mümkündür. Bunu sağlayabilmek için tarihi çevre bilincinin, ulusal ve uluslar arası düzeyde bütün toplumlarda oluşması ve kökleşmesi gerekmektedir. Bu da ciddi bir eğitimle olabilir. Öncelikle idari kademelerde bulunanların yeterli tarihi çevre bilincine sahip olmaları sağlanmalı; eğitim programları, seminerler ve konferanslarla idareciler geniş çaplı bilgilendirilmelidir. Tarihi kültür mirasının korunmasına büyük duyarlık gösteren mimar T. Cansever, yılar önce, hazırlanan imar planlarının koruma kültürümüz için büyük bir felaket olduğunu belirtmiş ve "Belediyelerin Kasalarındaki İmar Planları Yakılmadı"⁵ başlıklı makalesinde bu hususa dikkat çekmişti. T. Cansever'in bu isteği elbette gerçekleştirilmedi. Bundan sonra hiç değilse, yeni imar planlarının ve yapılaşmaların tarihi çevrelere zarar vermeyecek biçimde hazırlanmasına özen gösterilmeli;⁶ tarihi çevreleri yeterince dikkate almayan kimi imar planları gözden geçirilerek üzerindeki yanlışlıklar ivedilikle düzeltilmelidir. Halkın eğitimi konusunda da, erken yaşlardan itibaren çocuklara bu miras sevdirilerek öğretilmeli ve benimsetilmelidir. Aynı şekilde, başta televizyonlar ve basın yayın organları olmak üzere iletişim araçlarından büyük ölçüde faydalanılarak geniş kitlelere kültür varlıklarımızın önemi gerçek anlamda anlatılmalı ve inandırılmalı; onların korunması ve yaşatılmasında halk özendirilmelidir.

Tarihi çevrelerin korunmasında unutulmamalıdır ki, o çevreleri bizler oluşturmadık. Onları bizlerin oluşturması mümkün de değildi; tarihi çevreler uzun yıllar, hatta yüzyıllar/binyıllar sonunda meydana geldi. Şu halde onları birkaç gün içinde yok etmek ne bizlerin ne de başkalarının hakkı olamaz. Tarihi çevreler, bizim atalarımızdan yarınlara taşımak için aldığımız bir emanettir. Bu emanete sadık kalabilmenin yolu, onları yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmakla olacaktır. Bunu gereği gibi yapabilirsek, bu mirası koruyabilmenin yanında, emaneti sahiplerine teslim etmiş olmanın huzurunu da yaşayabiliriz.

Kaynaklar

- 📖 AHUNBAY Z., **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, İstanbul 2004.
- 📖 ALKAN A., DÜLGERLER, O.N., KULU, H., "Bir Türk İslam Şehri Olarak Konya", **The Conference on The Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities**, 22-26/4/1985, İstanbul 1987, s. 239-240.
- 📖 CANSEVER T., "Belediyelerin Kasalarındaki İmar Planları Yakılmadı", **Mimarlık**, 1975/5, S. 139, Ankara 1975, s. 26-27.
- 📖 DENİZ B., "Alay Han'ın (Aksaray) Hikayesi", **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu –Gönül Öney'e Armağan-**, (10-13 Ekim 2001), İzmir 2002, s. 229-246.

⁴ B. Deniz, "Alay Han'ın (Aksaray) Hikayesi", **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu –Gönül Öney'e Armağan-**, (10-13 Ekim 2001), İzmir 2002, s.229-246.

⁵ T. Cansever, "Belediyelerin Kasalarındaki İmar Planları Yakılmadı", **Mimarlık**, 1975/5, S. 139, Ankara, 1975, s. 26-27.

⁶ Z. Görgülü, "Kültür ve Doğa Varlıklarının Korunmasında Planlamanın ve Plancının İşlevi", **Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras – TAÇ Vakfı'nın 25 Yılı** (Ed. H. Sezgin), İstanbul 2001, s. 207-210.

- 📖 GENİM M. S., “Koruma Kültürü Üzerine”, **Türkiye’de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras – TAÇ Vakfı’nın 25 Yılı** (Ed. H. Sezgin), İstanbul 2001, s. 195-201.
- 📖 GÖRGÜLÜ Z., “Kültür ve Doğa Varlıklarının Korunmasında Planlamanın ve Plancının İşlevi”, **Türkiye’de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras – TAÇ Vakfı’nın 25 Yılı** (Ed. H. Sezgin), İstanbul 2001, s. 207-210.